

Магдалена ВАСИЛЕВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Велико Търново, България

m.vassileva@ts.uni-vt.bg

УСМИВКАТА В ЯПОНСКАТА КУЛТУРА. ИНТЕРПРЕТАЦИИ В ПОМОЩ НА ОБУЧЕНИЕТО ПО ЯПОНСКИ ЕЗИК

Magdalena VASSILEVA

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Veliko Tarnovo, Bulgaria

m.vassileva@ts.uni-vt.bg

THE SMILE IN JAPANESE CULTURE. INTERPETATIONS WITH REGARD TO JAPANESE LANGUAGE EDUCATION

In the field of Japanese language education the so-called “Japanese smile” and its various interpretations are very often misunderstood by the learners. The “Japanese smile” is a phenomenon in Japanese culture related to the specifics of the non-verbal communication, psychology and the attachment of the Japanese to the society or the social group. It is a “product of a long-time cultivated etiquette”, “a sign of politeness and respect for the interlocutor”.

In the process of globalization foreign language education lays emphasis on the unity of language and culture, which is also a basic component and a prerequisite for the development of intercultural competence.

The present paper discusses a number of situations that evoke smiles in Japanese, but Bulgarians do not consider them funny. Our aim is to imbed such episodes in the structure of Japanese language classes and to think out tasks that encourage their interpretation and therefore the development of intercultural competence in students.

Keywords: Japanese smile, Japanese culture, Japanese language, intercultural competence.

1. Въведение

Усмивката може да бъде провокирана от различни емоции: радост, притеснение, куртоазия, гордост, смущение, презрение, симпатия. Според Н. Гас-

парян хората се усмихват, за да покажат одобрение към някого или нещо, или за да прикрият истинските си чувства. До голяма степен обаче кога и защо се усмихваме зависи от културата, на която сме носители. Всяка култура има своите „кодове за усмивка“ (от англ. „smiling codes“, прев. мой, М. В.) (Гаспарян 2011: 114).

От гледна точка на чуждоезиковото обучение и по-специално – обучението по японски език, „усмивката“ и нейните интерпретации създават не малко проблеми на обучаващите се. Както споменахме по-горе, тя (усмивката) е част от културата на един народ, а при изучаването на всеки чужд език се търси и подход към неговата култура. Съгласно съвременните изисквания за чуждоезиково обучение в условията на глобализация единството език – култура е основополагащ компонент и предпоставка за развитието на т.нар. „интеркултурна компетентност“¹ – балансирано и хармонично взаимодействие между изучавания език и култура и собствената културна идентичност.

Трудността в интерпретацията на японската усмивка и смях се дължи на отдалечеността между двете култури – японската и българската, както в географски, така и в психологически и социално-нормативен аспект. Разбира се има универсални ситуации, в които и японци, и българи се смеят. Интерес за настоящото проучване представляват онези ситуации, в които имаме съществени различия. Ситуации, които будят усмивка у японците, а у българите – не. Нашата цел е да представим точно такъв набор от ситуации (епизоди) и да се опитаем да ги интерпретираме от гледна точка на обучението по японски език и развитието на интеркултурна компетентност.

2. Усмивката в японската култура. Интерпретации

За смях и усмивка се говори още в будистките учения и един от най-ранните дебати по въпроса е свързан с това дали Буда се е усмихвал (смял) или не (Хеърс 1989: 267). Голяма част от изследователите в областта смятат, че смехът принадлежи на плътските усещания и удоволствия, което автоматично го дистанцира от Буда и неговото „пробуждане“. От друга страна, обаче, някои сутри загатват, че в определени ситуации Буда не само се е усмихвал деликатно, но се е и смял. За да бъде обяснено противоречието между смеха и просветлението в Будизма, е създадена класификация на различните форми на смеха. Смята се, че произлиза от индийски трактат, датиращ от 4. в., според който съществуват шест типа смях. „Най-висшата и благородна форма на смеха е *sita* – нежна, фина и спокойна усмивка. Следващата е *hasita* – усмивка, която едва показва зъбите. *Vihāsita* е широка усмивка, придружена от сдържан смях. *Upahasita* е по-силно изразен смях, който предизвиква леки движения на главата, раменете и ръцете. Следва *apahasita* – силен смях със сълзи в очите. И последната и най-невъздържана форма се нарича *atīhasita* – бурен и шумен смях с търкаляне по земята“ (цит. по Хеърс 1989: 268).

По тази йерархична схема е логично учените да приемат, че Буда най-вероятно се е усмихвал много сдържано с лека и фина усмивка, каквато е *sita*.

¹ За „интеркултурна компетентност“ вж. Василева 2018.

Няма да навлизаме в повече подробности, но ще си позволим да кажем, че тази скала е напълно „преобърната“ от ексцентризма на Дзен будизма, където в изкуство, литература и религия присъстват последните две форми на смеха.

2.1. „Японската усмивка“ и Лафкадио Хърн

На първо място е редно да изложим една от най-ранните и задълбочени концепции за усмивката в японската култура – тази на известния писател, преводач и журналист Патрик Лафкадио Хърн (1850 – 1904), ирландец с гръцки произход. Той въвежда термина „Japanese Smile“ и чрез своите произведения го популяризира и обяснява в детали на западния свят. Не може да не му вярваме, тъй като още през 1890 г. заминава за Япония като журналист и до края на живота си остава там, запленил от нейната красота и „странности“. Там са погребани и тленните му останки. През 1891 г. се жени за японка и приема името Коидзуми Якумо. Едновременно с писането на статии и есета преподава в японски университети английска литература.

В своята книга „Glimpses of Unfamiliar Japan“ (1894) Л. Хърн пише, че обяснение за „феномена“ на японската усмивка трябва да се търси в нравствения кодекс и народопсихологията на японците още от древни времена. Тя се преподава в ранна детска възраст, както се заучава и поклонът за поздрав – „оджиги“ в японската култура. Л. Хърн не веднъж описва епизоди, в които разсъждава над японската усмивка. В един от тях негов приятел, пребивавал известно време в Япония, му споделя свое преживяване: „Веднъж докато карах файтона си, срещу мен излезе рикша, но се движеше от неправилната страна на пътя. Ако се бях опитал да спра, нямаше да успея; а не се и опитах, защото не сметнах, че има каквато и да било опасност. Просто изкрещях на японски на човека да мине от другата страна на пътя; вместо да направи това, той даде на заден ход, извъртя рикшата си напречно, с теглича, насочен напред... В следващата минута тегличът се заби в хълбока на коня ми. Мъжът не беше ранен. Но когато видях конят ми да кърви, загубих самообладание и урдарих японца по главата с обратната страна на камшика си. Той ме погледна право в лицето, усмихна се и се поклони. Все още виждам тази усмивка. Почувствах се съсипан. Усмивката напълно ме обърка, унищожи гнева ми на момента. Искам да ти кажа, че това беше мила усмивка. Но какво означаваше? Защо човекът се усмихваше? Не мога да разбера“ (Хърн 2007: 685).

Според Л. Хърн (1893) усмивка е специфично явление в японската култура, дълбоко свързано с особеностите на невербалната комуникация, психологията и чувството за принадлежност на японците към обществото. Тя е „продукт на продължително култивиран етикет“, „знак за учтивост и зачитане на събеседника“. „Житейско правило е да създаваме у другите само приятно впечатление. Дори когато сърцето „плаче“, наш обществен дълг е да се усмихваме смело“ (Хърн 2007: 668). По този повод авторът описва друг епизод: Чужденка, живееща в Страната на изгряващото слънце, изпитва, меко казано, недоумение и шок от това, което ѝ казва японската прислужница, грижеща се за семейството на дамата. Прислужницата току-що се е върнала от погреб-

бението на съпруга си и държи в ръцете си погребалната урна, като казва с усмивка: „Това е съпругът ми“.

„Можеш ли да си представиш по-противно същество от нея?“ е въпросът, който чужденката, приятелка на Хърн, отправя към него (Хърн 2007: 660). Хърн обяснява на дамата, а по-късно и на света чрез своите произведения, „японската усмивка“ или както той я нарича „The Japanese Smile“. Ключов феномен в интерпретацията се оказва прословутата японска учтивост. Точно тази усмивка, която се приема като грубо и не на място невербално поведение от чужденците, в същността си е зачитане на емоциите на другите и дори боязън да не обременяваш другия със собствения си емоционален товар. „Усмивката е висша форма на учтивост, изведена до кулминация в чувството на японците за себеотрицание“ (Хърн 2007: 669).

2.2. Усмивката в межкултурната комуникация и дипломатическите отношения

Друг тип усмивка, който създава проблеми най-вече в межкултурната комуникация и дипломатическите отношения, е замяната на отрицателен отговор, например при преговори на държавно или институционално ниво, с усмивка. Един от най-загадъчните и труден за разбиране похвати, към който японците прибегват, когато не могат да кажат директно на събеседника си „не“. „Много често японските студенти и ученици се усмихват многозначително, когато не могат да отговорят на въпрос, зададен от преподавателя или не са се справили със самостоятелната си работа. В този случай усмивката би могла да се интерпретира като извинение и признаване на слаба позиция и безсилие“ (Хасада 1997: 96). В сферата на психологията, социологията и социолингвистиката много често се говори за йерархичност в японското общество и нейното влияние върху комуникацията на японците. В описаната от Хасада ситуация вероятно присъства и това възприятие на японците. Уважение и зачитане на събеседника се демонстрират чрез умишлено „принизяване“ на личността.

Уважението към по-висшестоящ в социалната йерархия се дефинира много точно от термина *amae* (на яп. あまえ). В европейските езици няма съответстващ превод, защото това отново е специфично за японското общество и култура явление. Смята се, че произлиза от прилагателното име *amai* (сладък, на яп. あまい). Означават „да зависиш от благоволенieto на другите“. От съществено значение е за поддържането на хармонични отношения в заобикалящата ни свят, където децата разчитат на родителите си, по-младите – на по-възрастните, възрастните родители – на най-големите си деца и т.н. (Дейвис, Икено 2002: 17).

На дипломатическо ниво описаният по-горе тип усмивка може да означава извинение за отрицателния отговор и стремеж да не се нарушава хармонията в отношенията.

Усмивката присъства и в ситуации, при които висшестоящ трябва да съобщи на свой подчинен, че е уволнен от работа. В очите на европейца такъв

невербален подход би се сторил твърде неуместен и дори жесток. Но в японската култура е често срещан и ефективен, що се отнася до редуциране на напрежението и внасяне на личностен момент на извинение към подчинения.

2.3. Усмивката – „маска“ на истинските емоции

В много случаи усмивката служи за прикриване на истинските емоции. В това отношение японците често са наричани „изкусни майстори“. „Да се научиш да слагаш маска на чувствата си е част от израстването в японската култура, където изявата на емоции, дори в неосъзнато трепване на лицето или малък жест, се смята за неприемливо поведение“ (Гаспарян 2011: 116). Усмивката е начин да се прикрият чувства като гняв, тъга, раздразнение, непоносимост, дискомфорт, смущение и др. Според Груевич усмивката е основна част от комуникацията при японците. „В допълнение към това, че е признак на вежливост и коректност у човека, който чрез нея демонстрира положително отношение към събеседника, японците често се усмихват, за да прикрият своето смущение и за да не развалят атмосферата“ (Груевич 2013). С това може да си обясним и факта, че при разговори с чужденци на чужд език чрез усмивката японците се опитват да компенсират грешките, които допускат в изказа си и които евентуално биха довели до някакво недоразумение. Много изследователи на невербалното поведение на японците смятат, че усмивката предразполага и обединява събеседниците, премахва напрежението, притежава силата да сваля „прегради“ в общуването, което допринася за хармонична атмосфера.

В разбирането на японците за устройството на социалния свят и поддържането на хармонията в него главна роля играе не само учтивостта, а и метафорични концепции, които японците прилагат на практика, за да прикрият лично отношение или емоция в полза на общото благоденствие. Такива са *honne* (本音 от яп. ез.) и *tatemaе* (建前 от яп. ез.). *Honne* обобщава всички вътрешни и истински желания, чувства, отношение към света или даден проблем на индивида, които той не винаги показва пред обществото. *Tatemaе*, от друга страна, е това, което индивидът казва и показва пред обществото или социалната група, към която принадлежи. Но то не винаги съответства на истинското му мнение и вътрешен свят (*honne*). Личността жертва собствения си комфорт в името на колектива. „Признак за зрялост е способността на индивида да разпознава двете дуалистични същности у хората, с които общува, и той самият да ги прилага в комуникацията си“ (Найто, Гиелен 1992: 163).

Епизодът с погребалната урна (вж. 2.1.), който описва Л. Хърн, вероятно спада към тази категория усмивка – да се прикрият тъжните емоции, за да не се създаде потискаща атмосфера. За подобни ситуации пишат и други изследователи на японската култура и общество. Б. Беливанова, виден наш учен-китаист, споделя в една своя рецензия от 2018 г.: „Познат млад японец, пребиваващ в България при среща ми обяснява защо доста време не ми се е обаждал и със смях ми съобщава, че е починал негов близък родственик. Факт от живота, но за нас би било печално събитие, което предизвиква изказване

на съболезнования. Защо тогава този млад човек се смя? Още един нюанс от „японските церемонии“ – той не иска неговата скръб да потисне околните и смекчава впечатлението по този начин.“

3. „Японската усмивка“ и обучението по японски език

Един от основните моменти, заложен в Общата европейска езикова рамка (2001), е развитието на плурилингвистична и плурикултурна компетентност. И за двете компетенции се смята, че произлизат от т. нар. интеркултурна компетентност. В областта на чуждоезиковото обучение интеркултурната компетентност включва не само придобиването на чуждоезикови знания и умения, но и взаимодействието между изучавания език и култура и тези на собствената културна идентичност. Приема се, че межкултурните ситуации, които провокират сблъсък на културни ценности, пренареждат възгледи и предизвикват ретроспекция на собствената култура и социално-нормативния кодекс, развиват интеркултурната компетентност.

За да разберем как студенти японисти интерпретират т. нар. „японска усмивка“ и какво е отношението им нея, планирахме занятие, което в структурен аспект акцентува върху единството език – култура, а като съдържание има за цел да развие интеркултурната компетентност на участниците. Учебните материали бяха реални епизоди, които демонстрират най-добре функциите (вж. 2.1., 2.2. и 2.3.) на „японската усмивка“ – този трудно разбираем за европейца феномен. Занятието се проведе в специалностите с японски език във Великотърновския университет. Представените ситуации (епизоди) са действителни случки, извадени от интервюта с български студенти японисти. В настоящата статия ще разгледаме две от тях.

3.1. Метод

В съответствие с Холистичния подход на Хосокава (2002), съобразен с изискванията на Общата европейска езикова рамка (2001) и Общия стандарт по японски език (2010), през 2018 г. проведохме серия от учебни занятия по практически японски език в специалности с японски език към Великотърновския университет. В структурата на учебните занятия използвахме на т. нар. метод „откриване и решаване на даден проблем“ (от яп. 問題発見解決学習, прев. мой, М. В.). Предоставихме епизоди (в писмен вид на японски език), в които студентите трябваше да открият проблема, да го интерпретират по свой начин и евентуално да предложат своето решение. Ситуациите се обсъждаха по групи, а дискуссионният процес включваше три стъпки или три въпроса към участниците:

- 1) Как бихте се почувствали Вие в подобна ситуация?
- 2) Защо се усмихват според Вас японците в тази ситуация?
- 3) Вие как бихте постъпили в тази ситуация?

В дискусиите взеха участие 9 души, които се разделиха в две групи – съответно от 4 и 5 души. Във всяка група имаше и студенти, учили или посетили Страната на изгряващото слънце. Всички студенти бяха изучавали поне три

години японски език, имаха задълбочени познания по история и култура на Япония. Нивото им на владеене на езика беше В2. В началото на дейността всяка група трябваше да избере и протоколчик, който да отрази дискусията в съответната група. Протоколите бяха събрани и използвани като материал при анализа.

3.2. Ситуация (1) и резултати

Български студенти японисти посрещат японски студенти и им показват забележителностите на града. След уморителната разходка по историческите обекти един от българските студенти пита японските си колеги:

Б1: Искате ли да обядваме някъде или предпочитате да седнем само на кафе... или пък бира?

Японските студенти само се усмихват, започват да се питат един друг какво да правят и така минават около 10-12 мин. без да бъде изказано каквото и да било предпочитание. Усмивките обаче не слизат от лицата им.

Загубил търпение друг български студент им казва:

Б2: Ами като не можете да решите, ние ще решим! Хайде на обяд!

➤ Как бихте се почувствали Вие в подобна ситуация?

На този въпрос участниците отговарят по два начина: „раздразнен“ и „неловко“.

От коментарите и протоколите на двете групи става ясно, че раздразнението е провокирано както от бавенето и невъзможността (или нежеланието) на японците да вземат решение, така и от неадекватната, според българските студенти, усмивка у тях. От една страна чувството за неловкост в ситуацията е породено от изненадата от реакцията на японските студенти, а от друга – от колебанието у българските студенти какво да предприемат, как да постъпят.

➤ Защо се усмихват според Вас японците в тази ситуация?

По отношение на този въпрос бяха изказани много и различни мнения. Тук трябва да уточним, че когато говорим за култура и ценностна система, не може да търсим на всяка цена верен отговор. По-долу сме систематизирали отговорите на българските студенти:

1. Вероятно японските студенти се усмихват, защото се притесняват да изкажат директно своето предпочитание.

2. Японските студенти се притесняват или се срамуват от нас и за това се усмихват.

3. Може би искат да ни предразположат и да ни потикнат ние да вземем решението вместо тях.

4. Японските студенти не знаят как да постъпят в подобна ситуация.

➤ Вие как бихте постъпили в тази ситуация?

Тук и двете групи бяха единодушни. При невъзможност за избор от страна на японците те (българските студенти) биха взели инициативата и биха направили избора. Като начин на вербално поведение биха подбрали много внимателно изразите за покана и предложение в японски език и биха се насочили към по индиректен изказ, който не съдържа нюанс на налагане. Например:

(1) ランチに行った方がいいんじゃない？

Не е ли по-добре да отидем на обяд?

(2) もう13時ですから、ランチの方がいいかも...

Вече е 13 ч. и затова може би е по-добре да отидем на обяд...

(3) 今はランチに行って、観光が終わってからはお茶にしましょうか。

Сега да отидем на обяд, а като приключим с всички исторически забележителности, какво ще кажете да прием кафе?

(4) ランチに行きませんか。そこのレストランはいいですよ。

Дали да не отидем на обяд? Този ресторант е добър.

3.3. Ситуация (2) и резултати

Български студент японист, който е на едногодишно обучение в японски университет, трябва да стигне до най-близката до университета гара. С притеснение се обръща на японски език към японски студентки, за да го упътят.

Момичетата се усмихват и започват да си говорят нещо една на друга, като от време на време го поглеждат и повтарят неговите думи с усмивка и лек смях.

БЗ: Защо се смеете? Не смятате ли, че това е обидно? – казва българинът и им обръща гръб, преди да са успели да кажат нещо.

➤ Как бихте се почувствали Вие в подобна ситуация?

На този въпрос отговорите бяха: „засрамен“, „смутен“ и „изпълнен с любопитство“. От коментарите на българските студенти разбираме, че чувството за срам в този случай е свързано с преположение, че не си се изразил добре на японски или си допуснал някаква грешка в изказа си. Смушението е провокирано от изненадващата реакция на японките – усмивка и кратък разговор между самите тях. А любопитството е предизвикано от желанието на българските студенти за разберат защо японските момичета се усмихват в тази ситуация и какво си говорят.

➤ Защо се усмихват според Вас японците в тази ситуация?

По този казус имаше разнообразие от интерпретации:

1. Японките искат да направят добро впечатление и затова се усмихват.
2. Японките са изненадани и смутени, че чужденец им задава въпрос на японски език и за да прикрият смущението си, се усмихват.
3. Усмивката е начин да покажат уважение към събеседника и за това японските момичета се усмихват.
4. Харесали са момчето и от притеснение се усмихват.
5. Момчето е сгрешило нещо в изказа си на японски и това е предизвикало усмивка у момичетата.

➤ Вие как бихте постъпили в тази ситуация?

Решението на казуса, което и двете групи предложиха, бе още веднъж да се зададе въпросът (може и на английски), ако е необходимо, да се покаже карта от налично мобилно устройство и учтиво да се изчака обяснението на японските студентки. Но в никакъв случай да не се отговаря по начина, по който това е направено в зададената ситуация. Според участниците в дискусиата решението на момчето да си тръгне, е прибързано.

4. Заключение

В заключение може да кажем, че по зададените ситуации в нито една група не беше изказано негативно мнение във връзка с „японската усмивка“. Усети се желание от страна на българските студенти да вникнат и да разберат по-добре този феномен. Нещо повече – чрез коментарите си демонстрираха търпение и толерантност към другостта. Положителното им отношение може да си обясним и с това, че вече три години са изучавали японски език, някои от тях са посещавали Страната на изгряващото слънце, а всички са участвали поне три пъти в съвместни межкултурни проекти с японски студенти.

С голяма точност изказаха предположения, че „японската усмивка“ в зададените ситуации може да се интерпретира като:

1. Начин за прикритие на емоциите (в случая притеснение и смущение).
2. Невербален начин да се покаже уважение към събеседника.
3. Начин да се направи добро впечатление на събеседника.
4. Начин да бъдеш индиректен и да не наложиш своето мнение по даден въпрос.
5. Начин да предразположиш събеседника.
6. Алтернатива в ситуации, когато не знаеш как да постъпиш.

ЛИТЕРАТУРА

Василева 2018: Василева, М. *Японски език и култура. Интеркултурна компетентност*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”.
Vassileva 2018: Vassileva, M. *Yaponski ezik i kultura. Interkulturalna kompetentnost*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodii”.

Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching

Assessment. Language Policy Unit, Strasbourg, 2010 Available from: https://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_en.pdf (5 март 2019).

Davis, Ikeno 2002: Davis, R. J., O. Ikeno. *The Japanese Mind*. Turtle Publishing. 2002.

Gasparyan 2011: Gasparyan, N. *Smile In Different Cultures*. 114–124 p.

Hasada 1997: Hasada, R.. Some aspects of Japanese cultural ethos embedded in nonverbal communicative behavior.// *Nonverbal Communication and Translation: New Perspectives and Challenges in Literature, Interpretation and the Media*. Fernando Poyatos. University of New Brunswick. Benjamins Translation Library, 83–100 p.

Hearn 2007 : Hearn, L. *Glimpses of Unfamiliar, Japan*. Vol. 2. New York.

Hyers 1989: Hyers, C. *Humor in Zen: Comic Midwifery*. In: *Philosophy East and West*, vol. 39, no. 3, 1989, pp. 267–277. JSTOR, www.jstor.org/stable/1399448 (26 март 2019).

Matsumoto 1996: Matsumoto, D. *Unmasking Japan*. Myths and Realities About the emotions of the Japanese. California: Sanford University Press.

Naito, Gielen 1992: Naito, T., UP Gielen. *Psychology in International Perspective*. Amsterdam/Lisse.

Oda 2006: Oda, S. *Laughter and The Traditional Japanese Smile*.// *Understanding Humor in Japan*. Wayne State University Press. 15-26 p.

細川英雄 (2003) 『「総合」の考え方と方法』早稲田大学日本語研究教育センター「総合」研究会編

細川英雄 (2012) 「ことばの市民」になる言語文化教育学思想と実践ココ出版